

СПЕЦИФІКА ПІЗНАННЯ УМОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СУБ'ЄКТА В КОНТЕКСТІ МЕТОДУ АСПН

Олена СТАСЬКО

Copyright © 2008

Наукова проблема та її актуальність. Попри велику кількість досліджень, присвячених проблемі цінностей, у науковій літературі недостатньо досліджено питання щодо їх значення у формуванні несвідомої сфери психіки. У психології утвердилася думка, що вищим рівнем регулювання діяльності суб'єкта є свідомість, функціонування якої спирається на нормативні цінності (М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко, А. Маслов, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, Е. Шпрангер, В.А. Ядов та ін.). За такого підходу пріоритетності набувають просоціальні цінності, які, як традиційно вважається, впливають на адекватне функціонування суб'єкта в соціумі. Поза увагою науковців залишаються немотивовані вчинки, ірраціональні дії, інфантильні та регресивні вияви поведінки, які нерідко спричинені умовними цінностями. Тому, незважаючи на численні наукові пошуки, пов'язані з вивченням вартостей, проблема умовних цінностей суб'єкта в її теоретичному, феноменологічному та практичному аспектах залишається відкритою, що й зумовлює актуальність теми чинного дослідження.

У розрізі проблеми взаємозв'язку свідомої та несвідомої сфер психіки умовні цінності вперше піддано спеціальному дослідженню академіком АПН України Т.С. Яценко [2; 3; 4]. Вони розглядаються як такі, що співвідносяться із психологічними захистами та їх епіфеноменом – відступами від реальності, – що структурують очікування суб'єкта на підтвердження ідеалізованого “Я” з боку інших людей [3; 4].

На сьогодні практична психологія потребує методів, зорієнтованих на глибинне пізнання психіки, здатних допомогти суб'єкту рефлексувати власні умовні цінності, на яких ґрунтується когнітивний рівень захисної системи. Метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розроблений Т.С. Яценко, засвідчив свою ефективність у підготовці саме практичних психологів. Завдяки його глибинному спрямуванню забезпечується цілісне пізнання психіки суб'єкта в єдності свідомих та несвідомих виявів, у тому числі дослідження умовних цінностей, які впливають на структурування несвідомої сфери психіки та семантику спрямування активності суб'єкта у сфері спілкування. У психокорекційній роботі за методом АСПН будь-які прояви психіки суб'єкта – висловлювання, невербальна поведінка, психомалюнок, казка – обіймають можливість актуалізації емоційних реакцій, що сприяє пізнанню умовних цінностей [1].

Одним із прийомів методу АСПН, який забезпечує умови для пізнання індивідуально неповторних умов-

них цінностей суб'єкта, є робота з предметною моделлю. У цьому прийомі, як і в інших методиках АСПН, реалізується спонтанність та невимушеність поведінки суб'єкта, що уможливають розпізнання несвідомих аспектів його психіки, зокрема й умовних цінностей. У даній статті ставиться **завдання** дослідити можливості прийому роботи з предметною моделлю (іграшкою) у виявленні глибинно-психологічних витоків умовних цінностей суб'єкта. Ця робота дає змогу наблизитися до спонтанної активності суб'єкта, завдяки чому, власне, й виявляється зміст несвідомого.

У будь-якому разі зазначена робота сприяє пізнанню глибинних тенденцій розвитку психіки протагоніста, зокрема його неусвідомлюваних умовних цінностей. В основі цього прийому лежить вербальна взаємодія у вигляді психокорекційного діалогу психолога і протагоніста, що уможливує об'єктивізацію глибинних джерел умовних вартостей суб'єкта. Останньому пропонують довільно обрати предметну модель (іграшку) із кількох запропонованих. При цьому відбувається проектування психіки протагоніста на предметну модель, у результаті чого з'являється можливість виявляти тенденції несвідомого, у тому числі й умовні цінності, які причетні до викривлення соціально-перцептивної реальності. Психолог пропонує протагоністу втілитися в образ моделі (іграшки), запитує про ті характеристики, які приваблюють його в моделі та пропонує поговорити від її імені. Такий вид роботи дозволяє пізнати умовні цінності суб'єкта, емотивність яких зумовлює вибір ним тієї чи іншої предметної моделі. Тому суб'єкт вибирає ту іграшку, яка за характеристиками відповідає його умовним цінностям. Адекватним психоаналітичним узагальненням сприяє проектування протагоністом особистісної проблематики на предметну модель. Для прикладу подаємо фрагмент психокорекційної роботи з предметною моделлю “Куля з пташками” зі студенткою С. (п'ятий курс, психологічний факультет).

П.: Що нагадує Вам дана модель?

С.: Модель є для мене дуже близькою, я її розумію так: бачу вчителя, котрий посадив навколо себе пташок і чомусь навчає. Він передає їм свій позитивний досвід, який навчає жити. Намистинки символізують щось позитивне у цих пташках.

П.: Уявіть, що вчитель хоче, щоб пташки стали мудрішими. Проговоріть від його імені, чому він їх навчає, від чого упереджує у житті.

С.: Пташки прилетіли до вчителя на науку мудрості. Він їх навчає тому, як жити так, щоб поруч завжди

Рис.

Фото предметної моделі “Куля з птахами”

була зелена травичка, щоб не потрапляти в буревій, долати життєві негаразди. Мені важко говорити, тому що я відчуваю, що цей учитель заміщує для мене образ батька. Та якщо вчитель передає пташкам позитивний досвід, то мій батько передавав переважно негативний.

П.: Спробуйте говорити від супротивного: те, що він Вам передав негативне, спробуйте перевести у позитив.

С.: Цей птах говорить: “Любі мої діти, цей світ дуже прекрасний, чудовий, і люди там дуже дружні. Не потрібно ставитися до них вороже. Якщо ви будете до них звертатися, то вони завжди допоможуть. У цьому світі не треба бути одному”.

П.: На цьому моменті призупинимося. О. (учасник групи) буде другим “Я” цієї пташки, яке навантажене образом батька, про який сказала протагоніст С. Що розуміє і говорить друге “Я”?

О.: Друге “Я” каже: “Остерігайся людей, вони можуть вороже до тебе ставитися. Ти їх обминай і стережися, тобто будь подалі, нічого ніколи не проси. Ти повинна сама бути сильною, усе здобувати власними зусиллями, не сподіваючись ні на кого”.

П. (звертається до С.): Що б Ви уточнили в тому, що О. проговорив?

С.: Він сказав усе правильно, але справа в тому, що мій батько не розповів як саме потрібно себе вести із людьми. Він не показав ніяких шляхів поведінки, просто дав таку настанову, залишивши мене безпомічною. Тому в мене зараз такий негатив. Він сказав, що усі людини злі, їм не можна довіряти.

П.: Але ж у тому, що батько давав таке настановлення, то й пташка могла Вас лякати, адже батько, напевне, відноситься до таких людей?

С.: Так. Я з Вами повністю погоджуюся.

П.: Як Ви справлялися зі страхом власного батька? Ви намагалися бути дуже слухняною, відповідальною, хорошою, чемною, бездоганною?

С.: Так.

П.: Бачите, батько Вам “подарував” умовні цінності, які Вам допомагають у житті. Ви працюєте в колективі й увесь час намагастесь бути дуже хорошою, бездоганною.

С.: Так, “подарував”. Але я сама розумію, що це умовні цінності.

П.: Так, Ви при цьому повинні розуміти їх умовність, тому що Вам доводиться на це витратити дуже багато енергії. На найменше зауваження Ви сильно можете реагувати, переживати. Проїшов певний час, і Ви самі себе значною мірою відкорегували. Можете проговорити від Вашого другого “Я” зараз?

С.: Я розумію, що як би мені не здавалося у різних ситуаціях, що люди негативно до мене ставляться, то це може залежати від ситуації, від того, як людина себе почуває у даний момент, або як я себе поведжу у певній ситуації, а не від того, що всі люди погані і негативно до мене ставляться. Тепер я не закриваю очі і не думаю, щоб ця ситуація швидше закінчилася, а дивлюся, як би цю ситуацію якимось чином налагодити, щоб зберегти стосунки з людьми.

П.: Очевидно, що Ваше “Я” могло б сказати: “Даремно я очікую, що мої вчинки завжди незмінно будуть оцінювати на найвищому рівні, а я стараюся, щоб вони такими були. Бо життя таке, що не може бути все найкраще”. Є багато різних обставин, ситуацій, коли люди не зайняті Вами і Вашими почуттями. Вони зайняті собою чи вирішенням якихось ділових питань. Отам, де ми почали говорити за Вас, то напевно відчули навантаження?

С.: Так, звичайно.

П.: Ми бачили, що психіка працює так, що “я повинна бути бездоганною”, або так, що “я перевершую у чомусь батька”. Ми торкаємося дуже важливого моменту, що фіксується запитаннями: у чому саме перевершуєте батька, за психологічними рисами? У чому стали мудрішою?

С.: Дуже важко це проговорити.

П.: Важко до такого доторкнутися при такому строгому батькові?

С.: Так. Але собі я це кажу: я вважаю себе психологом, але не розповідаю це кожному зустрічному і не наголошую на цьому – цим я перевершую батька, не вказую на якісь недоліки людині, не намагаюся вдосконалити когось. Я розумію болочі моменти іншої людини, не тисну на неї і не намагаюся скористатися цим, як мій батько.

П.: Тобто намагаєтесь уникати того, щоб відноситися до категорії злих людей, якими лякав батько?

С.: Так, і не хочу бути такою, як він, бо це дуже боляче.

П.: Боляче для інших чи для себе?

С.: Для інших. Але для нього, мабуть, також, бо він почуває себе самотнім.

П.: Чому він самотній, а де ви всі подівалися?

С.: Ми лише намагаємося з ним лагідно себе поводити, посміхаємося. Та якщо йому погано, то, мабуть, десь радіємо.

П.: Зрозуміло, що ця радість відносна, але Ви радієте тому, що він дошкуляв Вам?

С.: Так, і зараз дошкуляє.

П.: І тоді коли у нього щось не виходить, то хочеться сказати: “Бачиш, не так усе просто, займаючи таку позицію, не можна упередити себе від помилок”. Чи відображаються ці гештальти на Вашій власній сім’ї?

С.: Так, відображаються. Особливо це відчувалося на початку сімейного життя.

П.: Тобто Ви були з чоловіком у позиції батька?

С.: Так, раніше було так. Ми одружилися на третьому курсі і психологічного досвіду не було. Але його надбання все змінило.

П.: Чи подобається Ви чоловікові такою, якою є зараз, порівняно з такою, якою Ви були?

С.: Так, подобаюся, інакше б шлюб не зберігся. Був критичний період.

П.: Спасибі практичній психології.

Узагальнювальний науковий аналіз роботи протагоніста С. з іграшкою. Наведений фрагмент стенограми засвідчує, що робота з предметною моделлю (“Куля з птахами”) сприяє виявленню глибинних детермінант умовних цінностей суб’єкта, які сформувались у ранній період дитинства під впливом едіпової залежності (протагоніст відразу в образі великого птаха бачить учителя, котрий може втілюватися в образ батька). Психокорекційний діалог показав наявність таких умовних цінностей, як слухняність, чемність, відповідальність, бездоганність, неперевершеність. Усім названим цінностям притаманний умовний характер, оскільки психіка у такий спосіб справляється із страхом власного батька, намагаючись не лише догодити йому (бути дуже хорошою, чемною), а й перевершити його за певними рисами. Система психологічних захистів сприяє підтриманню ілюзії психологічної сили та ідеалізованості “Я”. Але несвідоме “знає” про ілюзорність такої поведінки: “Якою б хорошою я не була, в очах батька ніколи його не перевершу”. Подібний страх переноситься на навколишніх людей і тоді, з одного боку, протагоніст намагається бути із суб’єктом довкілля дуже хорошою, чемною, бездоганною, очікуючи схвалення такої поведінки та найвищої оцінки власних учинків, а з іншого – може виникати відчуття, що інші люди ставляться до неї негативно, вороже, що кожного разу підтверджує “повчання батька”. Це зумовлює недовіру протагоніста до позитивного схвалення власних учинків оточенням, що викликає розчарування, негативні емоції, може псувати стосунки з людьми і водночас дає підстави у стосунках з навколишніми займати позицію батька.

Отже, за умовними цінностями – доброти, чемності, бездоганності, неперевершеності – стоїть недовіра до інших людей, їхнього позитивного ставлення та невпевненість у схваленні власних учинків. Унаслідок внутрішньої суперечності (з одного боку, прагнення до високості, неперевершеності та визнання досягнень, а з іншого – страх поразки, розчарування) відбувається

перевитрата психічної енергії. Неусвідомленість цієї суперечності значно блокує особистісний потенціал протагоніста, оскільки вона, остерігаючись відчуття поразки та розчарування, не може працювати сповна. За таких умов будь-яке реальне досягнення втрачає для протагоніста значущість, тому що вона постійно остерігається ситуації неуспіху та розчарування.

ВИСНОВКИ

1. Робота з предметною моделлю дає змогу пізнати глибинно-психологічні витоки умовних цінностей суб’єкта, що переконує в ефективності застосування цього прийому. Вона засвідчує важливу роль механізму проекції та перенесення в процесі роботи, які щоразу набувають індивідуально неповторного вираження. Використання такого прийому переконливо доводить, що умовні цінності мають інфантильний характер та формуються у період едіпової залежності. Ці цінності також тісно пов’язані з нормативними вартостями та ідеалізованим “Я” суб’єкта.

2. Психокорекційна робота переконує, що у формуванні умовних цінностей важливу роль відіграють механізми ідентифікації та заміщення. Точна діагностика та побудований відповідно до неї діалог з автором сприяють психологу в роботі з предметною моделлю виявляти суперечності психіки, які без допомоги фахівця протагоніст не може усвідомити. Цей вид роботи відкриває перспективи для свободи поведінки протагоніста, уможливило його звільнення від почуття тривоги (через усвідомлення власних умовних цінностей), що сприяє налагодженню партнерських стосунків з найближчим оточенням, які були порушені умовністю цінностей.

3. Крім прийому роботи з предметною моделлю, існують ще й інші прийоми за методом АСПН, які є діагностично спроможними у пізнанні глибинно-психологічних витоків умовних цінностей суб’єкта. До них відносяться робота з неавторським малюнком, прийом “казки власного життя”, опрацювання семантики висловлювань, психоаналіз комплексу тематичних малюнків, психодрама та інші. Дослідницькі перспективи подальшої роботи вбачаємо у пошуках нових методів пізнання умовних цінностей, які спиралися б на поліфункційні особливості несвідомої сфери психіки.

1. Яценко Т. С. Психологические основы активной подготовки будущего педагога к общению с учащимися: Дис. ... д-ра психол. наук: В 2 т.: 19.00.07. – К., 1989. – 756 с.

2. Яценко Т. С. Психологические основы групповой психокоррекции: Навч. посібн. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.

3. Яценко Т. С. Теория и практика групповой психокоррекции: Активное социально-психологическое навчання: Навч. посібн. – К.: Вища шк., 2004. – 679 с.

4. Яценко Т. С. Основы глубинной психокоррекции: феноменология, теория и практика: Навч. посібн. – Вища шк., 2006. – 382 с.

Надійшла до редакції 15.12.2007.